

Clifford Geertz: *Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton University Press: Princeton–Oxford, 2000. 271 p.

Clifford Geertz írásainak jelentősége vitán felül áll az antropológiában. Nem csupán a szűken vett antropológiai írásai, de a tudományágot csak látszólag érintő szövegei is meghatározók, és sokszor a reveláció erejével hatnak. Mi biztosít hitelt és meggyőzőerőt Geertz írásainak? Minden bizonnyal hatalmas olvasottságán és számos – Jáván, Balin és Marokkóban végzett – terepkutatásán túlmenően az a könnyed és szellemes stílus, mely a geertzi szövegek világát páratlanná teszi, legalábbis az antropológiában. Legutóbbi kötetének, mely túlnyomórészt az 1983 és 1999 között írt tanulmányait tartalmazza, több fejezete olvasható magyar fordításban is.<sup>1</sup> Maga az angol nyelvű kötet azonban, az összes tanulmányt (s az alcímet is) figyelembe véve többletet jelent az egyes elszigetelt írásokhoz képest. Az alcím filozófiai témák antropológiai reflexióit ígéri, a főcím *Available Light* (Elérhető fény), a saját végességével is számoló széttekintésre utal. Az egyes írások, együtt olvasva azokat, a humán tudományok legégetőbb kérdéseire vetnek fényt. Geertz rendkívül széles körű érdeklődése s esszéinek tematikus gazdagsága nem áll ellentétben azzal a megállapítással, miszerint újra és újra egyazon meglátáshoz és felismeréshez hozza közelebb az olvasót. Az antropológiáról s annak megváltozott, illetve változóban lévő helyzetéről ír, legyen szó akár a terepmunka körül dúló vitákról, akár a nacionalizmus kérdéséről vagy Thomas Kuhn munkásságáról. A szerző meglátásai és érvelésmódja hozza közös nevezőre az első ránézésre idegennek tűnő témákat. Ami a *filozófiai témákat* összeköti, az a Geertz által képviselt *antropológiai reflexiók* mélysége és kifinomultsága. A kései Geertz-írások mögött meghúzódó belátás szerint a világ (a kultúrák, az identitások, a tudományos közösségek s maga az antropológia is) állandó változásban, átalakulásban van; ezért is van szükség a részletekbe menő fogalmi tisztázásra, egyfajta *dekonstrukcióra*. A kötet egyes darabjai így a kultúra, az antropológia, az elme, a történelem, a pszichológia, a terepmunka, a relativizmus és a politikaelmélet fogalmainak és alapkérdéseinek újragondolásaiként is olvashatók.

Az *Előszó*ban a szerző felvázolja viszonyát (s az antropológia lehetséges viszonyát) a filozófiához s különösen a kései Wittgensteinhez, akinek munkássága a „göngyös talajra” („Back to the rough ground” – idézi a *Filozófiai vizsgálódásokat*) vezette (xii. p.).

Az első fejezetben (*Passage and Accident: A Life of Learning*) Geertz saját pályafutásáról vall, iskolákról, egyetemekről, kutatásokról s általában antropológiai elképzeléseiről. A geertzi felfogásban az antropológia – mely más készséget igényel a terepen, s mást a tanteremben – a vizsgált kultúra jelentéseinek keretét tanulmányozza (15. p.). Az egész kötetben ez a szöveg a legszemélyesebb és a leginkább elégikus hangvételi, mely leginkább visszafogottságával gyakorol nagy hatást az olvasóra.

A második fejezet (*Thinking as a Moral Act: Ethical Dimensions of Anthropological*

*Fieldwork in the New States*) a kötet legrégebben (1968-ban) született írása. Egyaránt olvasható a terepmunka etikai dimenzióit vizsgáló tanulmányként, John Dewey hatását elemző értekezésként vagy akár Geertz indonéziai és marokkói terepmunkáiról szóló ismertetőként. Valójában ezek az olvasatok egymás hatását erősítik, s így jön létre az a komplexitás, amely írásainak sajátos ismérve. Geertz olyan teoretikus szerző, akinek szövegei empirikus kutatásaira történő hivatkozások nélkül elképzelhetetlenek, ugyanakkor terepfeljegyzései szegényebbek lennének hihetetlenül gazdag olvasottsága és interpretációs készsége nélkül. A tanulmány egyik legizgalmasabb része az, melyben Geertz ismerteti egy jávai esetet, ahol egy fiatal jávai íróról olvashatunk, aki mellesleg Geertz írógépén dolgozott. Egy alkalommal, amikor Geertz nem adta neki kölcsön az írógépet, a férfi megsértődött. Így vesztett el egy munkatársat, s ugyanakkor gazdagodott egy felismeréssel: a terepmunka során emberekkel kell együtt élni és dolgozni, akiket talán könnyebb elveszíteni, mint megnyerni (35. p.). Az esszé végkövetkeztetése a kötet többi írásában is visszatér: az antropológiai kutatás lényege az egyensúly megtalálásában s a szcientizmus és a szubjektivizmus együttes elkerülésében van (40. p.).

A harmadik fejezet *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások* című, magyar nyelvű válogatásban már magyarul is megjelent *Anti Anti-Relativism* (Anti-antirelativizmus; Geertz 2001a). Az írás a geertzi dekonstrukció mintapéldája. A tanulmány célja nem a relativizmus apológiája, hanem az antirelativizmus előfeltevéseinek cáfolata (42. p.). Geertz ironikusan és szellemesen rajzolja meg a relativizmus Montaigne óta jelen lévő szellemét s azt az ellenállást, melyet ez a szellemiség kiváltott bizonyos gondolkodókból. A kulturális relativizmus (mely nem egészen azonos a relativizmus egészével, mely egy filozófiai, ismeretelméleti kérdés s nem egy diszciplína belátása) elválaszthatatlan az antropológiától s az antropológiai ismerettől – állítja a szerző (44. p.).

A negyedik fejezet a magyarul ugyancsak olvasható *A sokféleség édes haszna* (*The Uses of Diversity*) című tanulmány (Geertz 2001b). Az esszében az előző tanulmány gondolatmenetét ellenkező irányból vizsgálja fel Geertz. A plurális világhelyzet mint alapottság jelenik meg, s ennek következményeit fogalmazza meg a tanulmányban. Lévi-Strauss egy tanulmányára hivatkozva, majd azt Richad Rorty („Posztmodern burzsoá liberalizmus”) írásával szembeállítva mutatja be a diverzitás kérdését s az erre adható válaszok lehetőségét (73. p.). A „mi és ők” kérdéséről van itt szó, az identitások, az életformák megkerülhetetlen találkozásáról és (optimális esetben) együttéléséről. A „kollázslét” adottság, s így feltétlenül a sokféleség kezelését és megértését követeli, ennek beláttatásához pedig az antropológia komoly segítséget nyújthat (85. p.).

A kötet ötödik fejezetében öt írás sorakozik egymás után. *A Waddling In* című szöveg 1985-ben keletkezett, így a kötet régebbi tagjai közül való. Remekbe szabott „állapotjelentés” a kulturális antropológiáról, a „négy terület” (régészet, fizikai antropológia, nyelvészet, kulturális és szociálintropológia) kérdéséről, a tudományág változásairól. Az írás az antropológia státusát vizsgálja, azt a sokszínűséget, melyet ez a tudomány (amely „belülről” zűrzavarosabb, mintsem azt más tudományterületek képviselői hinnék, ám ez akár a diszciplína erőssége is lehet) jelent és jelenthet a jövőben (94. p.). A következő írás a magyarul is olvasható *Kultúrák háborúja* (*Culture War*; Geertz 1996), melyben Geertz Marshall Sahlins és Gananath Obeyesekere Cook haláláról kialakított interpretációit elemezve mutat rá az antropológiai elemzés (és előfeltevések) mibenlétére. Geertz visszatérő s a filozófiai hermeneutika belátására emlékeztető gondolata, hogy

a megértés valójában a lezáratlan párbeszéd során alakulhat ki. Ezt tartja célravezetőnek az antropológiában is, hiszen a két elemzett álláspont keltette feszültség az, mely előreviheti magát a tudományágot (107. p.). A *Deep Hanging Out* című szöveg ismét két szerző, ezúttal Pierre Clusters és James Clifford munkáival foglalkozik. A guayaki indiánokat kutató „ortodox” Clusters s a szellemes, „újító” Clifford összemérése a sokszínű kulturális antropológia újragondolására szolgál az írásban. A terepmunka státusáról folyó vita Geertz meglátása szerint egyáltalán nincs megoldva azzal a posztmodern könnyedséggel, amelyet Clifford alkalmaz. Véleménye szerint ortodoxia ide (Clusters), eredetiség oda (Clifford), az antropológia nem függetlenedhet a terepmunkától. Túl korai lenne a „gyökereket járatokra cserélni” (amivel Geertz a *roots* [gyökerek] szóra s ezzel Clifford kötetének címére – *Routes* [járatok] – utal; 118. p.). A *Történelem és Antropológia (History and Anthropology)* című írás magyar fordításban is olvasható (Geertz 2000). A geertzi dekonstrukció eljárás módjának megfelelően a történelem (az idő, a múlt, a nagy tudomány) és az antropológia (a tér, a jelen, a kicsi vizsgálata) előfeltevéseit értelmezi, s könyvek, irányzatok áttekintésén keresztül világítja meg az interdiszciplinaritás nehézségeit. Az izgalmas elemzés végkifejlete ebben az esetben is a párbeszéd, az „és” hangsúlyozása, legalábbis Geertz ezt tartja hangsúlyosnak az antropológia és a történelem találkozása vonatkozásában. Az V. fejezet utolsó írása a „*Local Knowledge*” and *Its Limits* címet viseli, mely Geertz 1983-as kötetének címére utalva néhány „utólagos megjegyzésben” (*Some Obiter Dicta*, vallja a szöveg alcíme) tekinti át az antropológiai megértés lokális-szituatív természetét. Mi a törvények, az általánosítások szerepe egy olyannyira sokrétű vállalkozásban, mint az antropológia? Geertz válasza határozott: az „univerzalizmus kihívására” csak situatív, pillanatnyi és személyes válasz adható, legalábbis az antropológiában (140. p.).

A könyv hatodik fejezete a *The Strange Estrangement: Charles Taylor and the Natural Sciences*, Charles Taylor életművének újragondolása. Geertz ezen írása különösen érdekes, mivel megvilágítja nézeteit a hermeneutikai tudományok s a „naturális” tudományok viszonyának és vitájának kérdésében. Geertz *interpretatív antropológiáját* eleve a naturalizmus és szcientizmus teljes elutasítására építi. Geertz elkerülendőnek tartja a naturalizmust, ugyanakkor nem tartja célravezetőnek a végletes szakadást a humán s a természettudomány között. Nem a teljes elidegenítés a cél, ahogyan azt a kulturális pszichológia kapcsán is jelzi (a kötet kilencedik fejezetében), de nem is egy sosem volt egység kialakításának terve (156. p.). A dialogikus belátás itt is érvényesül: a természettudomány humán gyökereinek feltárására van szükség, csakúgy ahogyan a humán tudományt meg kell óvni a teljes naturalizációtól (157. p.).

A hetedik fejezet (*The Legacy of Thomas Kuhn: The Right Text at the Right Time*), mely magyarul szintén megjelent már (Geertz 1997), Thomas Kuhn örökségét tekinti át. Kuhn „relativisztikus” tudományfelfogását s annak jelentőségét maradandónak vallja Geertz. A kuhn-i tudományfelfogás központi eleme, hogy a tudománytörténet egyúttal tudományos közösségek története, azaz a jelentésadásban részt vevő és osztozó emberek csoportjainak sora (163. p.). A szerző megállapítása szerint a paradigmákat vizsgáló Kuhn főműve, *A tudományos forradalmak szerkezete* a legtöbb nagy hatású társadalomtudományi munkához hasonlóan „jelentős empirikus munka” (122. p.). Talán nem árt emlékeztetni arra, hogy Michel Foucault mellett éppen Thomas Kuhn az, akire a „re-

lativizmus” kérdésével kapcsolatban a leggyakrabban és legegységesebben hivatkozik Geertz.

A nyolcadik fejezet (*The Pinch of Destiny: Religion as Experience, Meaning, Identity, Power*) William James vallásfelfogásának relevanciáját gondolja végig, egyúttal rámutat arra az elmozdulásra, mely a „vallási érzékenység világában” zajlott le a 20. században. Míg a század elején, James idejében a vallást az egyéni átélés pszichológiai horizontjában vizsgálták, napjainkra egyre inkább a vallás kollektív értelmezése válik szükségessé. A tapasztalás, jelentés, identitás és a hatalom kategóriáiban meghatározott vallás kérdéskörét Geertz más írásaihoz hasonlóan konkrét és szemléletes példán keresztül jeleníti meg. Indonéziában az identitáskeresés vallási aspektusa a női ruha, a *jilbab* viselésében érhető tetten. A *jilbab* viselet azelőtt idősebb mohamedán nőknél volt megszokott, míg (Suzanne Brenner kutatásaira hivatkozva) az 1990-es évek Indonéziájában egyre több fiatal, egyetemista nő viseletévé vált. Mindez a politikai és vallási identitáskeresés kontextusában válik érthetővé és értelmezhetővé (182. p.). Geertz vélekedése szerint a vallás világának változása nem teszi indokolatlanná a kérdést, hogy mi lehet James megfigyelésének jelentősége napjainkban (184. p.). A filozófiai kérdésekre fogékony olvasó az ehhez hasonló geertzi kérdésekben a szöveg időbeli távolsága keltette feszültség felszínre hozásának és áthidalásának *hermeneutikai* kérdéseire ismerhet.

A kilencedik fejezet (*Imbalancing Act: Jerome Bruner's Cultural Psychology*) Jerome Bruner kulturális pszichológiáját értelmezi. A pszichológia Wundttól Dennettig ívelő sokrétűségét számba véve teszi fel a kérdést Geertz, mi is a pszichológiai kutatás fő színtere s célja. Jerome Bruner a kognitív szemlélet, majd a narratív megközelítés élharcosa, aki naturalizációellenessége miatt jelentős gondolkodó a szerző számára (189. p.). Ezenfelül azért is fontos lehet a bruneri kulturális pszichológia, mivel annak középpontjában is a jelentésadásnak (s annak a *világ* felépítésében betöltött szerepének) a vizsgálata áll (196. p.). Geertz megfigyelése szerint a kultúra és az elme vizsgálata és megértése nem a kettő elszigetelése (evolúciós pszichológia, szimbolikus antropológia), de nem is egy nagyobb egységben (kognitív tudomány, szemiotika) való összemosás útján valósítható meg (200. p.). Az elhamarkodott válaszkísérletek és megoldási javaslatok helyett az egyre igényesebb s elmélyültebb vizsgálódást tartja célravezetőnek.

Ezt a lezáratlan kérdést és gondolatkört viszi tovább a kötet tizedik fejezete, a *Culture, Mind, Brain/Brain, Mind, Culture*. Az antropológia és a pszichológia tárgyválasztását (Culture-Mind, Kultur-Geist, Culture-Esprit, csupán tradíciótól függ; 203. p.) már külön-külön is nehéznek tartja, de ha a két területet együtt vizsgáljuk, a problémák megsokszorozódnak, vallja Geertz (203. p.). A tanulmányban szerzők és könyvek sokaságát idézi Geertz, s megállapítja, hogy elme és kultúra, bent és kint egymásra találása a kortárs tudat kutatás s a kulturális pszichológia nagy célkitűzései közt is előkelő helyet foglal el. Az antropológia oldaláról különösen az „érzések és érzelmek” kulturális kutatását tartja jelentősnek (208. p.). A legizgalmasabb feladat ez esetben sem a végső válaszok megadása, sokkal inkább annak megtalálása, hogy mit és hogyan keressenek a tudósok (215. p.).

A könyv tizenegyedik és egyben utolsó fejezete a *The World in Pieces: Culture and Politics at the End of the Century*, melynek egy részlete nemrégiben jelent meg magyar fordításban (Geertz 2003). Nagyigényű áttekintés a politikai elméletekről s a kultúrák és

államok számos elgondolkodtató és kihívással teli gondjáról. A világ „szétforgácsolódott” állapota újfajta megközelítésmódokat igényel(ne), s Geertz szerint az antropológia részletekre és a különbségekre érzékeny elemzőmódszerei nagymértékben segíthetnék a politikai elméleteket abban, hogy a világ folyamatait pontosabban érthessék meg. A túlzó relativizmus (posztmodern) s a „nagy elbeszélés” (Huntington civilizációinak összecsapása) egyike sem ad kielégítő választ a világ problémáinak kihívásaira s azok összetettségére (222. p.). A nacionalizmus jelensége egy olyan világban, melyben az ország, állam, kultúra fogalmai elmosódottak, igencsak elgondolkodtatónak tűnik (231. p.). Geertz szerint az azonosságok és különbsőségek sokfélesége olyan példákön mutatkozik meg leginkább, mint Kanada, Srí Lanka vagy a volt Jugoszlávia esete (237. p.). Mindhárom ország eltérő módon összetett, a sokféleség eltérő mintázatai miatt jelentkezik bennük feszültség és konfliktus. A világ aktuális helyzete, a vallási, etnikai konfliktusok, a globalizáció, azonosságok és eltérések küzdelme egyben a liberalizmus (ugyancsak sokértelmű) fogalmának felülvizsgálatát is szükségessé teszi. Geertz felfogásában a liberalizmus nem lehet csodaszer, hiszen világméretű elterjesztése, kötelezővé válása csupán a kolonializmus folytatása lenne (258. p.). Ami elérhető, sőt több: szükséges, az nem más, mint a „remény erkölcsi kötelezettsége” (260. p.).

Mi mondható el összegzésként a tanulmánykötetről? Annyi minden bizonytalansággal, hogy a szellemes, ironikus, hosszú mondatokkal és idézetekkel szívesen élő Geertz morális felelősségérzetéről áthatott esszéinek sorát tartalmazza. Tartalmilag rendkívül sokszínű, stílusában kifogástalan kötetéről van szó, mely egy kiváló szerző (aki, s ez nem mellékes, az antropológia kortárs klasszikusa) lebilincselő tanulmányaiból kínál válogatást.

## JEGYZETEK

1. Clifford Geertz hazai recepcióját méltán tarthatjuk felemásnak. Számos tanulmányának létezik jó-rossz magyar fordítása, ellenben egyetlen teljes Geertz-kötet sem jelent meg magyarul, ezenfelül pedig alig-alig akad olyan tanulmány, mely Geertz munkásságát behatóan elemezné. A tanulmányok magyar fordításai a legtöbb esetben az *Available Light* című kötet megjelenése előtt folyóiratokban napvilágot látott eredeti változatot vették figyelembe.

## IRODALOM

GEERTZ, CLIFFORD

1996 Kultúrák háborúja. BUKSZ 8(3):304–308.

1997 Thomas Kuhn öröksége: a megfelelő szöveg a megfelelő időben. BUKSZ 9(3):355–357.

2000 Történelem és antropológia. In *Történeti antropológia*. Sebők Marcell, szerk. 109–122. Budapest: Replika Kör.

2001a Anti-antirelativizmus. In *Az értelmezés hatalma*. Clifford Geertz, szerk. 344–373. Budapest: Osiris.

2001b A sokféleség édes haszna. In *Az értelmezés hatalma*. Clifford Geertz, szerk. 374–396. Budapest: Osiris.

2003 Darabokból álló világ. *Magyar Lettre Internationale* 49:17–20.